

УДК 341.1/8:341.3

ORCID id 0000-0002-9035-144X

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-211-217>**Філінов Артем Валерійович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри господарського та транспортного права

юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА СИСТЕМНА КРИЗА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: ПРИЧИНА ЧИ НАСЛІДКИ?

***Анотація.** Статтю присвячено проблемі системної кризи міжнародного правопорядку, що яскраво проявилась крізь призму десятого року війни в Європі та другого року повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Автор вважає доцільним змістити акцент міжнародного дискурсу від питань міжнародного (світового) порядку до проблем міжнародного правопорядку, обґрунтовує необхідність закріплення імперативною нормою загального міжнародного права принципу верховенства права та юридичної нікчемності будь-яких, в тому числі односторонніх актів суб'єктів міжнародного права (а не лише міжнародних договорів), що суперечать *jus cogens*.*

***Ключові слова:** міжнародне право, міждержавне право, світовий порядок, міжнародний правопорядок, верховенство права, *jus cogens*, воєнна агресія РФ проти України, криза міжнародного правопорядку.*

Annotation. The article is devoted to the problem of the systemic crisis of the international legal order, which has been clearly manifested through the prism of the tenth year of the war in Europe and the second year of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The author considers it expedient to shift the focus of international discourse from issues of global order to the problems of international legal order. The author raises the question of whether Russia's aggression is the cause or the consequence of the crisis of the international legal order. According to the author, today's full-scale war of the Russian Federation and unprecedented war crimes have become possible precisely because of the shortcomings inherent in the international legal order that developed after World War II. The current crisis is another exacerbation of the permanent one, caused primarily by internal factors, including not only legal ones (imperfection of international law as a system of norms governing international relations), but also political, ideological, economic and other factors. The author believes that the main problem of modern international law is its low efficiency in regulating international security relations, which is associated with the ineffective UN mechanism for maintaining international security in the world and suppressing aggressor states. This mechanism, which is based on the UN Security Council, has been repeatedly criticized, but has never been reformed since its creation after World War II. It is based on the political principle of "balance of power" and the principle of sovereign equality of states enshrined in the UN Charter, but not the principle of the rule of law. The author substantiates the need to enshrine in a peremptory norm of general international law the principle of the rule

of law and the legal nullity of any unilateral acts of subjects of international law (not only international treaties) that contradict jus cogens.

The author sees two most likely ways to solve the problem of the crisis of the international legal order: the creation of a new global legal order to replace the existing UN mechanism or the gradual decline of the existing international legal order and its degradation to the situation that existed during the Cold War and the bipolar world (Western democracies led by the United States and non-democratic regimes, led this time by China).

Keywords: international law, interstate law, global order, international legal order, rule of law, military aggression of the Russian Federation against Ukraine, crisis of international legal order.

Постановка проблеми. Криза системи глобальної безпеки (яку яскраво ілюструє головування країни-агресора РФ у Раді безпеки ООН з 1 квітня 2023 р.), криза Ради Європи, криза ОБСЄ, численні міжнародні, зокрема воєнні злочини, порушення імперативних норм загального міжнародного права, які вже цілком відкрито чинить і закликає вчиняти РФ [1, С. 390-391], зрештою, заяви С. Лаврова щодо можливості переговорів про припинення війни проти України лише на основі російських «законних» інтересів та принципів, на яких базуватиметься «новий світовий порядок без домінування США» – разом свідчать про глибоку системну кризу міжнародного правопорядку, фундаментом якого є Статут ООН. Але, на наш погляд, це лише симптоми хронічної (навіть вродженої) «недуги» міжнародного правопорядку, перебіг якої має періоди ремісії та загострення. У такому випадку, чи є військова агресія РФ проти сусідів причиною, чи все таки наслідком цієї кризи? Ніякою мірою не применшуємо масштаб та цинічність міжнародних злочинів РФ, але, на наш погляд, військова агресія РФ проти України, що починалась у 2014 р. як «гібридна війна», а в 2022 переросла у повномасштабну й найбільшу війну в Європі після Другої світової, черговий раз виявила «вузькі місця» міжнародного правопорядку, його «дитячі хвороби» які існували мало не з самого його утворення. На нашу думку, сьогоднішня повномасштабна війна РФ та безпрецедентні воєнні злочини стали можливими саме завдяки недолікам, іманентним міжнародному правопорядку, що склався після Другої світової війни. Сучасна криза є черговим загостренням перманентної – обумовленої, в першу чергу, внутрішніми чинниками, серед яких не тільки юридичні (недосконалість міжнародного права як системи норм, що регулюють міжнародні відносини), а й політичні, ідеологічні, економічні та інші фактори. Ці проблеми мають системний характер, тому й вирішувати їх можна тільки на основі системного підходу. Навіть сам факт того, що наразі на міжнародній арені обговорюються переважно політичні, а не юридичні питання, свідчить про низький вплив міжнародного права та міжнародно-правових інституцій на сучасну міжнародну політику. Зрештою, в інформаційному просторі політики та політологи широко обговорюють питання «нового світового порядку», натомість ми поділяємо позицію тих науковців [2, С. 7-8], які хотіли б привернути увагу наукової спільноти до проблем побудови «нового міжнародного правопорядку» та участі у ньому України. Правопорядку, який врешті решт базуватиметься на принципі верховенства права [2, С. 11-32], справжньому приматі міжнародного права, а не на «врахуванні інтересів» впливових держав чи політиків (як правило, диктаторів) – що забезпечить

неухильне виконання норм *jus cogens*. Потрібне не тільки рішуче засудження на найвищому міжнародному рівні «рашизму» як людиноненавистницької ідеології (чого ми й досі не бачимо), а й створення ефективного механізму міжнародно-правової відповідальності РФ за вчинені міжнародні злочини (не так принципово, на базі Міжнародного кримінального суду в Гаазі чи спеціального міжнародного трибуналу *ad hoc*), а також матеріальної відповідальності за завдану шкоду. Для цього необхідно буде створити абсолютно новий, безпрецедентний міжнародно-правовий механізм, позбавлений вад та «сліпих місць» Ліги Націй та ООН. Створення такого механізму – складний та тривалий процес, неможливий без нових системних та міжгалузевих наукових досліджень, зокрема й міжнародно-правових.

Проблематика становлення та реформування міжнародного порядку та правопорядку здавна привертала увагу науковців, а тому досить широко та, що важливіше, глибоко досліджена в науці міжнародного права [3, С. 6-11]. Практично неможливо навіть просто перелічити усіх науковців, що звертались до різних аспектів цього питання. Серед найвідоміших дослідників міжнародного права, чії праці значною мірою вплинули на становлення сучасного міжнародного правопорядку: Д. Анцилотті, Й. К. Блюнчлі, Я. Браунлі, М. Гердеген, Г. Гроцій, І. Кант, Ф. Ліст, І. І. Лукашук, Ф. Ф. Мартенс, Л. Ф. Л. Оппенгайм, Л. Рено, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Сцель, К. Уолтц, А. Фердросс, Ч. Хайд, Д. Хелд, В. Холл та багато-багато інших. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** дає змогу відмітити численні сучасні вітчизняні дослідження: концепції міжнародного правопорядку (М. А. Баймуратов, Ю. О. Волошин, І. М. Забара, О. Р. Іващенко, М. Мальський, К. В. Мануїлова, О. В. Матвєєва, М. Мацяк, М. П. Пісов, Л. Д. Тимченко, Ю. В. Чайковський, О. Шпакович та ін.); принципу верховенства права в міжнародному праві (М. В. Буроменський, С. Задорожна, А. П. Засць, О. А. Мірошніченко та ін.); природи міжнародно-правових санкцій (В. А. Василенко, О. В. Тарасов та ін.); міжнародно-правової кваліфікації агресії РФ проти України (М. М. Антонович, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, О. В. Задорожній, К. О. Савчук та ін.). Однак нові виклики міжнародному правопорядку, зумовлені агресією РФ 2014 р. та, особливо, повномасштабною війною з 24 лютого 2022 р., змушують повернутись до проблеми і ще раз розглянути під новим кутом зору – так би мовити, «у зв'язку з нововиявленими обставинами».

Метою цієї статті є на основі наукового аналізу актуальних проблем сучасного міжнародного правопорядку, що роблять недостатньо ефективним механізм міжнародно-правового регулювання глобальної безпеки, сформулювати висновки та пропозиції, що сприятимуть їх вирішенню. Зокрема, розглянути місце принципів верховенства права, балансу сил, суверенної рівності держав в міжнародному правопорядку, їх співвідношення та вплив на міжнародно-правовий механізм глобальної безпеки. Також вважаємо доцільним змістити акцент міжнародного дискурсу від питань міжнародного (світового) порядку до проблем міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Як дві з половиною тисячі років тому влучно сформулював Конфуцій, вірно назвати означає правильно зрозуміти. Тому й ми почнемо з дефініцій. Існує величезна кількість спроб визначити поняття «міжнародний порядок» [3, С. 6-12] та похідне від нього «міжнародний правопорядок» [4, С. 207-208], обумовлені концептуально різними підходами.

Визначення міжнародного правопорядку завжди ґрунтуються на понятті «міжнародне право», яке є для нього базовим, від якого усі формулювання й відштовхуються. Саме в поняттях «міжнародне» та «право», на наше переконання, закладена уся специфіка (й усі «Ахіллесові п'яти») феномену міжнародного правопорядку.

Минуло майже чверть тисячоліття з часу, як видатний англійський мислитель (і юрист за освітою) Джеремі Бентам у 1780 році ввів в науковий обіг термін «міжнародне право» (*international law*) на заміну застарілого *ius gentium* [5, С. 6]. Вказана дата формально могла б претендувати на День народження терміну «міжнародне право» в його класичному розумінні (принаймні, ця дата нічим не гірша за інші контраверсійні спроби датувати його появу). У нашому випадку термінологічна проблема ускладнюється проблемами перекладу: наш вітчизняний термін «міжнародне право» по суті є буквальним (і, як ми вважаємо, не зовсім точним) перекладом англійського «*international law*». Справа в тому, що англійський термін “*nation*” точніше було б перекладати не як народ, а саме як нація в його суто британському вузькому розумінні, яке дещо відрізняється від розуміння народу в інших європейських країнах. За словами видатного британського історика Нормана Дейвіса, «британську національність можна тільки спроектувати вниз від державних інституцій... вона не могла розвинути угору з традиційної прив'язаності селянської родини до землі» [6, С. 653-654]. Днем народженням «британської нації» в такому розумінні слід вважати 1707 р., коли було засноване Сполучене Королівство [6, С. 649]. Тобто британське поняття «нація» є похідним від поняття «держава», а не навпаки. Згодом саме британське тлумачення «нації» лягло в основу американської нації США, а також структури таких організацій як Ліга націй та Організація об'єднаних націй. Розуміючи цей нюанс, І.Кант в своєму «Проекті вічного миру» не дарма наголошував на між-державній, а не між-народній природі сучасного йому міжнародного права [5, С. 6]. Якщо брати до уваги в першу чергу міжнародно-правову практику, суб'єктний склад міжнародних правовідносин, то мусимо визнати, що наразі «міжнародне» право таки є швидше «міждержавним». Це яскраво видно на прикладі членства держав в ООН і відсутності народів, які прагнуть самовизначення, у якості членів.

З іншого боку, Луї Рено, у своєму «Введенні у вивчення міжнародного права» 1879 р. розрізняв «право народів» (як теоретичне або раціональне, природне право), і практичне або позитивне право (як право, встановлене між державами у їхніх зносинах) [5, С. 8]. Натомість, Ж. Сцель у 1932 р. пішов іншим шляхом, пропонуючи розширити поняття «народ», розуміючи під ним не етноси, але й не тільки нації, що мають свої держави, а взагалі «всі самоврядні соціально, політично й юридично організовані спільноти» [5, С. 8].

Таким чином ми бачимо концептуально різні підходи до розуміння міжнародного права (або права народів), що відображають не лише різні філософсько-правові парадигми, а й також історичні та соціальні відмінності різних народів і держав, а також особливості міжнародно-правового регулювання різних сфер міжнародних відносин.

Сучасне міжнародне право дедалі частіше критикують за європоцентризм – оскільки воно є втіленням, в першу чергу, західно-європейської правової парадигми: правові звичаї, культура, доктрини, наукові концепції, судова практика, навіть загальні принципи права насправді «загальні»

саме для європейських юристів (та американських, які в цьому відношенні, попри усю самотність, значною мірою наслідують свою європейську батьківщину). Такий європоцентризм був цілком виправданим в епоху політичного домінування європейців у світі, але сьогодні все частіше піддається ревізії з метою врахування культурного розмаїття різних народів. Ми не будемо торкатись цієї дискусії, оскільки вийдемо далеко за межі предмету цієї статті. Але не можемо не поставити сьогодні питання: який «варіант» міжнародного права відповідає сьогодні інтересам України, враховуючи її європейський вектор розвитку? Чи такий вже поганий для України європоцентризм сучасного міжнародного права? Україна багато років зберігала багатовекторність своєї політики, позаблоковий статус, намагалась будувати міжнародні відносини з країнами різних регіонів на рівноправній основі. Але сьогодні Україна стала жертвою воєнної агресії РФ (держава, інтереси якої Україна раніше враховувала першочергово), а основну допомогу в боротьбі за своє існування український народ одержує саме від західних країн-членів НАТО. Європоцентричне міжнародне право не вберегло Україну від війни, але нема жодних гарантій, що «мультикультурне», «поліцентричне» міжнародне право буде більш ефективним. Адже основна проблема сучасного міжнародного права не в його «європоцентризмі», а в його низькій ефективності для регулювання міжнародних відносин в сфері безпеки, що пов'язана, на нашу думку, з неефективним механізмом ООН щодо підтримання міжнародної безпеки в світі та придушення держав-агресорів [1, С. 390; 7, С. 29-30]. Цей механізм, що базується на Раді безпеки ООН, неодноразово піддавався критиці, але жодного разу з часу створення після Другої світової війни не піддавався реформі. По суті, цей механізм має в своїй основі відомий зі стародавніх часів принцип «рівноваги (балансу) сил» [8, С. 326], що його сформулював у своїх мемуарах («Мемуари мудреця та королівська державна економіка») у 1638 р. Максимільєн де Бетюн: «Жодна держава не повинна бути достатньо могутньою, щоб накидати свою волю решті держав» [6, с. 685]. Вже після смерті «мудреця» його пропозиції разом з принципом балансу сил були втілені у 1648 р. укладенням Вестфальського миру, а у 1742 р. нагадали про себе під назвою «Політична схема, Великий проєкт Генріха Великого» [6, с. 684]. З того часу ідея балансу сил панує не тільки у європейській, а й у світовій політиці. Було б нерозумно заперечувати доцільність того, що як не як, але все ж працює протягом майже всієї політичної історії людства. Але, на нашу думку, в тому і справа, що принцип балансу сил є все ж політичним, а не правовим. Його можна порівняти з принципом розподілу влади (як його розуміли Джон Локк та Шарль-Луї де Секонд, більш відомий як барон де Монтеск'є), бо в основі обох лежить одна й та сама ідея рівноваги – але це політична ідея, яка може бути принципом діяльності держав. Для права (а ми вважаємо його хоч і пов'язаним, але все ж окремим від держави феноменом), на нашу думку, у XXI столітті єдиною основою нарешті має стати принцип верховенства права, якому повинні підпорядковуватись та служити усі інші правові принципи. Оскільки більшість науковців все ж погоджується з тим, що «міжнародне право» – це саме право (або повинно стати правом), а не щось інше, чому воно повинно бути винятком? Наразі у міжнародних правовідносинах основоположним є закріплений у Статуті ООН принцип суверенної рівності держав [5, С. 7]. Це, безумовно важливий принцип, але чого варта суверенна рівність держав без закріпленого на рівні імперативної норми принципу верховенства права ми усі сьогодні можемо бачити на власні

очі: коли політика важливіша за право, суверенна рівність легко ігнорується порушником. Принцип примату міжнародного права, який в науці [9, С. 646] приймають за верховенство права, на наш погляд має більш вузький зміст: найчастіше мова йде про співвідношення норм міжнародного права з національним. Що стосується імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*) – це теж досить вузьке поняття, яке, на нашу думку, також не може замінити всеосяжний принцип верховенства права. Наприклад, ст. 103 Статуту ООН насправді говорить не про верховенство права, а лише про пріоритет міжнародних зобов'язань за цим статутом перед усіма іншими, а ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. визнає нікчемними міжнародні договори, що суперечать *jus cogens*, але не односторонні акти держав. В той же час практика показує, що норми *jus cogens* з часу прийняття Статуту ООН найчастіше порушують саме односторонні акти держав, а не договори. На нашу думку справжнім втіленням принципу верховенства права в міжнародний правопорядок було б закріплення імперативною нормою загального міжнародного права юридичною нікчемності будь-яких актів суб'єктів міжнародного права, що суперечать *jus cogens*, а не лише міжнародних договорів.

І от тут доцільно повернутись до другої складової поняття «міжнародне право»: до «права» як системи загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів [1, С. 392-394]. Навіть сам факт того, що на міжнародній арені обговорюються переважно політичні, а не юридичні питання, свідчить про недостатній вплив міжнародного права та міжнародно-правових інституцій на сучасну міжнародну політику. Зрештою, політиками постійно обговорюється питання розбудови «світового порядку», а не міжнародного правопорядку, що може наштовхнути на думку, ніби міжнародного права не існує взагалі або йому відведена другорядна роль «фасаду» міжнародної політики, одного з її інструментів, єдине призначення якого – фіксувати консенсус держав щодо того самого «балансу сил» у світі.

Висновки. Наразі ми бачимо два найбільш вірогідні шляхи вирішення проблеми кризи міжнародного правопорядку: створення нового глобального правопорядку замість існуючого механізму ООН або поступовий занепад існуючого міжнародного правопорядку та деградації його до становища, яке існувало під час холодної війни та біполярного світу (Західні демократії на чолі з США та недемократичні режими, очолювані цього разу КНР). Але новий міжнародний правопорядок, на наше переконання, повинен базуватись в першу чергу на закріпленні в Статуті ООН принципу верховенства права: доцільно закріпити імперативною нормою загального міжнародного права юридичну нікчемність будь-яких, в тому числі односторонніх актів суб'єктів міжнародного права (а не лише міжнародних договорів), що суперечать *jus cogens*. Ми чітко розуміємо, що сьогодні подібні ідеї звучать, м'яко кажучи, радикально та утопічно, але в той же час глибоко переконані, що людство рано чи пізно прийде до визнання необхідності цього для забезпечення справжньої міжнародної безпеки на основі таких загальних принципів права як верховенство права, правова визначеність, заборона зловживання правом тощо. Адже без цього неможливо надійно забезпечити й міжнародне співробітництво, добросовісне виконання міжнародних зобов'язань, рівноправність та самовизначення народів, суверенну рівність держав, невтручання у внутрішні справи держав, незастосування сили, мирне вирішення міжнародних спорів, територіальну цілісність та непорушність кордонів, повагу прав

людини. Сто років тому мало хто вірив у можливість та доцільність створення глобального правопорядку, але зараз усі ми є свідками цього процесу.

Література:

1. Філіппов А. В. Агресія РФ проти України як криза міжнародного правопорядку. Консолідація правової системи, як шлях до зміцнення державотворення: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 листопада 2022 р.). К., 2022. С. 388-395.
2. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку / [М. Буроменський та ін.] ; наук. ред. Василь Репецький, Ігор Земан, Віталій Гутник ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ф-т міжнар. відносин. Львів ; Дрогобич : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 418 с.
3. Мальський М., Мацяк М. Проблеми наукового визначення та інтерпретації поняття міжнародного порядку. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2017. Випуск 42. С. 5–14.
4. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.
5. Міжнародне публічне право: підручн. / В.Ф. Антипенко, Л.Д. Тимченко, О.В. Беглий, О.А. Радзівілл [та ін.]; відп. ред. В.Ф. Антипенко. В 3-х томах: Т. 1. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 422 с.
6. Дейвіс, Норман. Європа: історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2014. – 1464
7. Філіппов А. В. Україна в умовах сучасної кризи міжнародного правопорядку: проблеми та перспективи. Глобалізація українського законодавства як результат війни Російської Федерації проти України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 квітня 2023 р.). К., 2023. С. 25-31.
8. Ярмачі Х. П., Ярмачі В. Х. Щодо виникнення міжнародного права. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1-2. С. 324-329.
9. Мірошніченко О. А. Принцип верховенства права у міжнародному публічному праві. Форум права. 2012. № 1. С. 644-647.